

סימן ג'

י"ב שורות בגט (ב ע"א) - מבוא לענייני הגט והגירושין**א. טעמי הראשונים למספר השורות בגט**

תוספות בתחילת מסכתנו (ב ע"א, ד"ה "המביא גט") דנים במספר השורות המצוי בגט ומציעים שתי סיבות אפשריות למנהג לכתוב את הגט בשתיים עשרה שורות:

ומה שנוהגים לכתוב י"ב שורות בגט, אומר ר"ת, משום דג"ט גימטריא י"ב. ור"י שמע בשם רב האי גאון ובשם רבינו סעדיה, משום דכתיב "סֵפֶר כְּרִיתָת" (דברים כד, א), כשיעור י"ב שיטין המפסיקין בין ארבעה חומשי ספר תורה, כדאמר בבבא בתרא (יג ע"ב) שצריך להניח ארבעה שיטין בין כל ספר וספר, והפסק שבין "וידבר" (חומש במדבר) ל"משנה תורה" (חומש דברים) לא חשיב, שאינו אלא חוזר ושונה מה שלמעלה.

שלשה טעמים נוספים מצאנו בדברי הראשונים:

בספר אגודה (חידושי גיטין סימן א) כתב:

גט בגימטריה י"ב, כנגד י"ב שבטים, כלומר: הרי את מותרת לכל ישראל, שהם י"ב שבטים.

בסדר הגט למהר"י מרגליות (שם אות ה) מצאנו:

משום דכתיב "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אֲדָם" (בראשית ה, א), ודרשינן במדרש (בראשית רבה כד, ז): אפילו סרגול של הספר למד אדם הראשון. וגט אקרי נמי "ספר" (דברים כד, א), ומנין של ז"ה¹ – י"ב.

טעם נוסף הובא שם **בהג"ה**:

גט צריך שיהא בו י"ב שורות לבד העדים, לפי שבשעת הקידושין נותן לה טבעת ומקדשה, ואומר: "הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל". והיו ישראל דומין לכלה בהר סיני², (ונאמר) "וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם"

¹ היינו תיבת 'זה' מן הפסוק "זה ספר תולדות אדם".

² מדרשים המבוססים על הפסוק "וַיִּתֵּן אֶל מֹשֶׁה כְּכֹלְתּוֹ לְדַבֵּר אֹתוֹ" (שמות לא, יח). ונצטט את לשונו של מחזור ויטרי (סימן רפז) המביא מדרש: "כְּכֹלְתּוֹ כתיב חסר וי"ו – כהכנסת כלה לחופה. ושני לוחות –

(שמות כד, ז), דהיינו י"ב שבטים וי"ב מצבות היו שם, נמצא על ידי ספר קנה הקדוש ב"ה י"ב שבטים, ולכך כותבים נמי כתובה לכלה. אם כן כשמפרישין ממנו צריך י"ב שורות לספר כנגד הקנין שקנאה, שהרי י"ב שבטים וי"ב מצבות ע"י ספר תורה. וזהו ג"כ היסוד שקורין הכתובה בין ברכת האירוסין לברכות הנישואין, להראות שהיא בכתובה נקנית כמו שישראל נקנו בספר בהר סיני כדפירשתי. וכשכותבין גט צריך לכתוב ספר דכתיב "וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוֹת" (דברים כד, א) – כלומר: אותו ספר שהוא י"ב צריך לכרות. ומהאי טעמא מקבלת בשתי ידיה, שהן י' אצבעות וב' כפות ידים.

טעם זה, הקושר את הנישואים והגירושין הפרטיים של כל זוג למערכת הכללית שבין הקב"ה ועם ישראל, נראה כלקוח מן הפסוקים בספר ישעיה (נ, א) ובספר ירמיה (ג, ח) המשתמשים בביטוי 'ספר כריתות' לגירוש ישראל מארצם ע"י הקב"ה³, וכמו שקרינו שם:

כֹּה אָמַר ה' אֵי זֶה סֵפֶר כְּרִיתוֹת אִמְכֶם אֲשֶׁר שְׁלַחְתִּיהָ אוֹ מִי מִנּוֹשֵׁי אֲשֶׁר מְכַרְתִּי אֶתְכֶם לֹא הֵן בְּעוֹנֵיכֶם נִמְכַרְתֶּם וּבְפִשְׁעֵיכֶם שְׁלַחְתָּה אִמְכֶם (ישעיה).

וְנֹאֲרָא כִּי עַל כָּל אֲדוֹת אֲשֶׁר נִאָּפָה מִשְׁבָּה יִשְׂרָאֵל שְׁלַחְתִּיהָ וְנֹאֲתָן אֶת סֵפֶר כְּרִיתוֹתֶיהָ אֵלֶיהָ וְלֹא יִרְאָה בְּגִדָה יְהוּדָה אֲחֻמָּה וְתַלְךְ וְתַנְּנָן גַּם הִיא (ירמיה).

נמצא, שחמישה טעמים יש בידינו:

- א. גט בגימטריה י"ב (תוס').
- ב. שתיים עשרה שורות לרמוז שהאשה מותרת לי"ב שבטים (אגודה).
- ג. השורות הריקות שבין החומשים בראשית שמות ויקרא במדבר הן שתיים עשרה (תוס' בשם הגאונים).
- ד. הגירושין כנישואין, ונישואי ישראל לקב"ה היו בי"ב שבטים וי"ב מצבות (הג"ה בספר סדר הגט).
- ה. "זה ספר תולדות אדם" – ז"ה בגי' י"ב וגט נקרא ספר⁴ (סדר הגט למהר"י מרגליות).

כל הטעמים הללו, נראים בהשקפה ראשונה קשים להבנה. וכי בשל טעמים דרשניים אלו כשלעצמם, נקבעה הלכה בכל ישראל, שעל הגט צריך להיות בן י"ב שורות?

כנגד שמים וארץ, כנגד חתן וכלה, כנגד שני שושבינין".

³ אלו הן ההופעות היחידות של המושג ספר כריתות במקרא מלבד פרשת הגירושין שבתורה.

⁴ נדמה שיש להעיר כי בכל המקרא מופיע הביטוי "זה ספר" פעמיים בלבד. האחד 'זה ספר תולדות אדם' הנ"ל, וחברו 'אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה' (ישעיה נ, א). ואולי 'גזרה שווה' זו עמדה לנגד עיניהם של בעלי טעם זה.

בשיעורנו נשתדל לבאר בעז"ה את חמשת הטעמים הנזכרים, לתת בהם טעם לשבח ולכלול בתוך הדברים את מבטם של חכמים על הגט ועל הגירושין.

ב. ביאור טעם א': ג"ט בגימטריה י"ב

ההגיון בקביעת י"ב שורות לטעם זה

הטעם הראשון המופיע בתוס', ש"גט" בגימטריה י"ב, נראה תמוה: וכי בשל גימטריה תקבע הלכה? אמנם מצאנו הלכה שנראית כנקבעת על פי גימטריה, והיא במסכת נזיר שם שנינו (פ"א מ"ג): "סתם נזירות שלשים יום". ובגמ' שם (ה ע"ב) הובא מקור הדין:

מנהני מילי? אמר רב מתנה, אמר קרא "קדש יְהִיָּה" (במדבר ו, ה) – יהי"ה בגימטריא תלתין הוו.

ונראה שגם שם זוהי אסמכתא בלבד. ומקור הדין ש"סתם נזירות ל' יום" היא הלכה למשה מסיני. וכך היא לשונו של הרמב"ם בפירוש המשנה שם:

ענין זה מקובל לחז"ל ונתנו סמך לזה על דרך סימן.

אפשר שהכוונה העיקרית בדברי התוס' היא כך: מלכתחילה רצו חכמים שיהיה מספר שורות קבוע בגט. משביקשו לקבוע מספר לשורות הגט החליטו להסמיך את תקנתם הגימטריה ג"ט וקבעו שיהיו בכל גט י"ב שורות.

ועדיין צריך ביאור, מפני מה רצו חכמים שיהיה מספר שורות קבוע בגט ולא הותירו את קביעת מספר השורות לסופרי הגיטין.

נקדים שאלה נוספת לביאור הענין: הרא"ש בתשובתו (כלל מה סי' יג) כתב וז"ל:

וגט שאינו משורטט בי"ב שיטות, או שלא נכתב בכתיבה אשורית מרובעת, או שדבוקות האותיות, פוסלין בארצנו; וכך היו עושין בצרפת; אבל במקום עיגון, שבא מארץ רחוקה, ואין שיירות מצויות להביא אחר, לא הייתי פוסלו.

הרמ"א (אה"ע סי' קכה סע"ב) הביא את דברי הרא"ש בלשון יש אומרים וז"ל:

נוהגין לעשות שיטה שלשה עשר וחולקים אותה לשתים, שבה חותמים העדים זה תחת זה. הגה: ומשרטטין אותה שתי שורות קטנות גם כן. וישרטט הכל קודם שיתחיל לכתוב הגט. גם ישרטט מן הצדדין, ויהיו שורות הגט שוות, לא אחת ארוכה ואחת קצרה. ואם לא שרטט כלל, כשר. וה"ה אם הוסיף או פיחת משנים עשר שיטין (ר"ן בסדר גיטין גם במרדכי ריש גיטין). יש אומרים דאין להכשירן כי אם במקום עיגון, שבא מארץ רחוקה ואין שיירות מצויות.

בהשקפה ראשונה נראים דברי הרא"ש תמוהים. וכי בשביל מנהג לכתוב גט בי"ב שורות נפסול גט שלא במקום עיגון?⁵

דומה, שיישוב הצורך בקביעת מספר שורות אחיד בגיטין וביאור לדברי הרא"ש, נמצא בדבריו של מהרא"ל צונץ בספרו גרש ירחים למסכתנו, וז"ל:

ואפשר לומר, דהיו צריכים לעשות מספר שיטין בגט מטעם שכתבו התוס' לקמן דף כא ע"ב (ד"ה "יצא") בחתכו מקלף גדול נקרא מחוסר קציצה, וא"כ אם לא נייחד לו מנין שיטין בפרטות לפעמים היה נשאר לו הרבה מן הקלף, ויבוא לידי מכשול לחתוך, לכן נתחכמו קדמונים ז"ל לייחד מספר השיטין בפרטות, ואז ישער תחילה כמה יצטרך קלף, שלא ישאר לו הרבה בכדי שיבוא לחתוך, וכיון שהוצרכו לייחד לו מנין תפסו מספר ג"ט.

וביאור הדברים כך הוא: הגמרא לקמן (כא ע"ב) לומדת את טעם האיסור לכתוב גט על קרן של פרה ממה שכתוב בתורה "וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתֹת וְנָתַן בְּיָדָהּ" (דברים כד, א) ודרשו:

אמר קרא: "וכתב... ונתן לה"⁶ – מי שאינו מחוסר אלא כתיבה ונתינה, יצא זה שמחוסר כתיבה, קציצה, ונתינה.

ונחלקו הראשונים (שם) אם יש דין 'מחובר' בגליון גדול שחותך ממנו את הגט, או שמא דין מחובר שייך רק בקרקע או בבעלי חיים⁷: לשיטת ר"ת שם וכן פסק הרא"ש (סי' כב) יש פסול מחובר גם בגליון נייר גדול שחותך ממנו את הגט. לשיטתם, מובן הצורך במספר שיטות מוגדר מראש. אם יוגדר מספר שורות מראש, מסתבר שלא ישתמשו הסופרים בגליון נייר הגדול מכפי הצורך.

ייתכן שבכך יתפרש גם הצורך בשרטוטן של י"ב השורות בגט⁸. הגדרת י"ב השורות כשלעצמה אין בה די, שהרי קשה לאמוד במראית העין לבד כמה יתפסו י"ב שורות בגליון. אם ישורטט הגט לפני הכתיבה ידעו מראש מהו אורך הגט ויוכלו לחתוך את הגליון קודם הכתיבה. לפי דרכנו מובנת ההדגשה בדברי תשובת הרא"ש "גט שאינו משורטט בי"ב שורות". החסרון הוא בגט שאינו 'משורטט' ב-י"ב שורות, שהרי אם אין שרטוט יש להניח שגליון הנייר שכתב עליו הסופר את הגט היה גדול מן הגט

⁵ הערה נוספת שיש להעיר: מהרא"ש משמע שהחמיר גם בלי שרטוט שלא במקום עיגון, שהרי זו לשונו: "גט שאינו משורטט בי"ב שיטות". הרמ"א, לעומת זאת, ציין להחמיר רק בענין הי"ב שורות.
⁶ צריך לומר "בידה" ולא "לה", שכך לשון הפסוק. וכן משמע מדברי הריטב"א על אתר, ע"ש.
⁷ עיין אריכות דברים בזה שם בתוס' ד"ה "יצא". שביארו את סוגיות הגמ' שם לשת"י השיטות.
⁸ אמנם מדברי רש"י במנחות (לב ע"ב) ד"ה "כתיבה כתיבה" נראה שגט צריך שרטוט מדאורייתא. אלא שכבר הקשו שם התוס' מה שהקשו, ועיין מה שפירשו שם בד"ה "כתבה איגרת" בדרך אחרת, ודברינו הם לשיטת התוס'.

ושוב יש חשש לקציצה לשיטת ר"ת.

ביאור הלימוד "וכתב - ונתן"

יש מקום לבאר את הלימוד הפוסל כתיבה במחור: "וכתב ונתן – יצא זה שמחוסר כתיבה קציצה ונתינה". היאך למדו חכמים מלשונו של הפסוק, שאסור לקצוץ את הגט בין כתיבה לנתינה. טבעו של גט הוא, שכותבים אותו ולאחר מכן נותנים אותו ובשל כך נאמר 'וכתב' ולאחר מכן 'ונתן'. וכי סמיכות הלשוניות בלבד יש בה כדי להוכיח לימוד זה?

מבחינה לשונית, אפשר שהמקור ללימוד של הצורך בסמיכות הכתיבה לנתינה הגיע מחלוקת הפסוקים בפרשת גירושין.

- (א) כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וְבָעֻלָּה וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חָן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ:
 (ב) וַיִּצְאָה מִבֵּיתוֹ וְהִלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר:

חלוקת המילים לפסוקים אינה הגיונית מבחינת מספר המילים שבכל פסוק [פסוק א' 24 מילים ופסוק ב' 6 מילים בלבד]. גם מבחינת התוכן ניתן היה ליחד את פסוק א' להכנות לגירושין ואת פסוק ב' למעשה הגירושין. כך היה 'ראוי' לנסח את הפסוקים לפי הצעתנו:

- (א) כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וְבָעֻלָּה וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חָן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּת:
 (ב) וְנָתַן (הסֵפֶר) בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ וַיִּצְאָה (מִבֵּיתוֹ) וְהִלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר:

חלוקת הפסוקים האמיתית מדגישה אפוא, באופן ברור, כי הכתיבה והנתינה הם מעשה אחד ובשל כך עליהם להיסמך זה לזה.

ייתכן וביאור עומקה של הדרשה תלוי בהבנת משמעותו של הגט. עיקרו של הגט הוא הלשון "הרי את מותרת לכל אדם" (גיטין פ"ט מ"ג). הקפדת התורה על כתיבת הדברים בשטר עניינה שהאמירה: "הרי את מותרת לכל אדם" תימסר בצורה של כתיבה, שעוצמתה עולה על הדיבור עשרת מונים. כתיבת הדברים בגט הרי היא תחילת הדיבור מצד הבעל⁹ והמסירה היא הגעת הדיבור לאשה. זוהי גם הסיבה לחיוב הכתיבה לשמה והלכות נוספות שנאמרו בכתיבה. מעתה שהכתיבה והנתינה הם

⁹ הוספת התיבה "הספר" והשמטת המילה "מביתו" היא הצעה העולה מעצמה מהחלוקה השונה של הפסוקים (כשם שבחלוקה האמיתית מוזכרת המילה "ביתו" פעמיים).

¹⁰ בהשקפה ראשונה נראה כי ביאור זה תלוי במחלוקת הראשונים האם צריך שליחות בכתיבת הגט (עיין אריכות דברים בתוס' לקמן כב ע"ב, ד"ה "והא"). רק הסוברים שצריך שליחות בכתיבה יכולים לבאר שכבר בכתיבה מתחילה אמירת הבעל לאשה 'הרי את מותרת לכל אדם' וצ"ע.

מעשה אחד של אמירה ושמיעה, כל הפרדה ביניהם מבטלת את מעשה הגירושין¹¹.

אפשר והגיון נוסף ראו חכמים בצירוף הכתיבה והנתינה בפסוק אחד. משהאשה לא מוצאת חן בעיני בעלה והוא רוצה לגרשה, אין מקום לעיכובים ומיד "וכתב". ולאחר מכן, ללא הפסקה – "ונתן". הבעל המחליט לכתוב גט לאשתו, צריך להקדים ולשלח מביתו, ולא לעכבה חלילה לצרכיו הוא. כך הרי דרשו חכמים בסוף מסכתנו (צ"ב):

א"ל רב משרשיא לרבא: אם לבו לגרשה והיא יושבת תחתיו ומשמשתו, מהו?

קרי עליה: "אל תחרש על רעך רעה והוא יושב לכתוב אתך" (משלי ג, כט).

ייתכן שלפי דרכנו לא רק הנתינה צריכה להיות סמוכה לכתובה, אלא גם אי-מציאת-החן צריכה להסמך לכתובה. כך יידרשו אפוא הפסוקים הנ"ל בדברים:

כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר פרישת ונתן בידה ושלחה מביתו: ויצאה מהלכה והיתה לאיש אחר:

אם אין אשתך מוצאת חן בעיניך ודעתך לגרשה – אל תתעכב! כתוב לה גט, מסור אותו מיד לידה ושלח אותה מביתך. כך תוכל להיות לאיש אחר ולמצוא אולי את אושרה מחדש.

למדנו א"כ מהלכה זו שני פנים במעשה הגירושין: מחד, על הבעל להבין את עומק מעשהו על ידי כתיבת "ספר כריתות", הבנה שהיא חלק ממעשה הגירושין. מאידך, אם גמר הבעל בדעתו לגרש את אשתו, עליו לעשות זאת ללא דיחויים ועיכובים שיש בהם כדי לפגוע באשה היכולה לצאת ולהיות לאיש אחר.

ג. ביאור טעם ב': י"ב שורות בגט – שמותרת לשנים עשר שבטי ישראל

הטעם השני, הוא טעמו של ספר 'אגודה', המבאר כי י"ב השורות בגט באים להורות שהאשה מותרת להינשא לי"ב שבטי ישראל. נראה שלטעם זה בא מנהג כתיבת י"ב השורות לאפוקי מדעת רבי אליעזר המובאת בתחילת הפרק התשיעי של מסכתנו.

בפרק ט משנה א למדנו:

המגרש את אשתו, ואמר לה הרי את מותרת לכל אדם אלא לפלוני - רבי אליעזר מתיר, וחכמים אוסרים.

ומסתבר, שמנהג י"ב השורות בא להכריע שאין הלכה כרבי אליעזר, והאוסר את

¹¹ כמה וכמה סוגיות מתיישבות יפה על פי ביאור זה. ועיין ספר 'ארץ הצבי' להגאון רבי צבי שכתב בסי' כד' קונטרס ארוך בענין הכתיבה בגט משיעורי הגרי"ד סולובייצ'יק. ושם ביאר שהכתיבה היא תחילת מעשה הגירושין ולפי ביאורנו דלעיל הדברים מובנים היטב.

אשתו על מישהו בגירושיה, הגירושין אינם תקפים.

הדעת נותנת שלא רק הכרעה במחלוקת ר"א וחכמים באו מספר השורות ללמד, שהרי אין לך אדם שאינו יודע כי יחיד ורבים הלכה כרבים. מסתבר כי הבנת מושג הגט ותפקידו טמונה ברמז ההלכתי של י"ב שורות המלמדות על היתר לכל ישראל.

אפשר, שביאור המחלוקת בין רבי אליעזר לחכמים, ישפוך אור על משמעות הגט וחשיבות י"ב השורות. וכך ביארה הגמרא (פב ע"ב) את המחלוקת:

מאי טעמא דר"א?

א. א"ר ינאי משום זקן אחד, אמר קרא: "וַיִּצְאָה מִבֵּיתוֹ וְהִלְכָה וְהִיְתָה לְאִישׁ אַחֵר" (דברים כד, ב), אפילו לא התירה אלא לאיש אחר – הרי זו מגורשת. ורבנן? האי "איש" – לכל איש ואיש.

ב. ורבי יוחנן אמר, טעמיה דר"א מהכא: "וְאִשָּׁה גְרוּשָׁה מְאִישָׁה לֹא יִקְחוּ" (ויקרא כא, ז), אפילו לא נתגרשה אלא מְאִישָׁה – נפסלה מן הכהונה, אלמא הוי גיטא. ורבנן? איסור כהונה שאני.

עיון בביאור פסוקי הגירושין (דברים כד), יאפשר להבין את כוונת האמוראים:

(א) כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו פי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר פרישת ונתן בידה ושלחה מביתו: (ב) ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר: (ג) וישנאה האיש האחרון וכתב לה ספר פרישת ונתן בידה ושלחה מביתו או כי ימות האיש האחרון אשר לקחה לו לאשה: (ד) לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה אחרי אשר השמאה פי תועבה הוא לפני ה' ולא תחטיא את הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה:

כידוע, נחלקו בית שמאי, בית הלל ורבי עקיבא, בפירוש משמעות הביטוי "והיה אם לא תמצא חן בעיניו פי מצא בה ערות דבר": לדעת בית שמאי "ערוות דבר" היינו דבר ערוה ממש. לדעת בית הלל יכול לגרשה גם אם הקדיחה את תבשילו. לשיטת רבי עקיבא מותר לגרש אף אם מצא אחרת נאה הימנה (לקמן צ ע"א).

ייתכן, שרבי אליעזר, הנוטה לשיטת בית שמאי (עי' שבת קל ע"א ועוד), פירש כי גירושי אשה עליהם מדובר בפסוק הם גירושין מחמת ערוה ופריצות. מעתה אפשר להבין את המציאות בה בעל מנסה למנוע את נישואי אשתו עם אותו אדם עליו היא חשודה¹². "איש אחר" להבנת רבי אליעזר פירושו – לא החשוד. ומכאן שבידי הבעל

¹² דברינו מתאימים לדברי הרשב"א בתשובה (ח"א סימן תקנז), שגם לשיטת בית שמאי מותר לגרש על מעשה כיעור, ולא דוקא על זנות ממש. לעומת זאת, התוס' (צ ע"א ד"ה "מה להלן") בשם הירושלמי,

למנוע נישואין עם החשוד, על ידי שיוור בגט.

לעומתו, חכמים מפרשים כשיטת בית הלל, שגירושין יכולים להתרחש גם על רקע של קטטות שאינן קשורות לפריצות וערווה. מעתה, לפי דעתם, "איש אחר" היינו – לא הבעל. ומ"מ מסתבר, שהשימוש בתואר "אחר" אינו בא רק להוציא מן הבעל, שהרי זהו דבר מובן מאליו. אלא כוונת הביטוי "לאיש אחר" לדעת חכמים הוא, הקדמה לפסוקים הסמוכים שבאים להבחין בין הבעל ובין "האיש האחרון", הבחנה שבלעדי השימוש בה היו פסוקים ג' וד' קשים להבנה. פירוש נוסף לביטוי "איש אחר" הוא – כל אדם אחר מלבד הבעל, וזוהי גופא כוונת התורה, ללמדנו שאין אפשרות לבעל להגביל את נישואי האשה כיון שהיא יצאה מתחתיו.

מדברינו לעיל עולה הבחנה ברורה בין בית שמאי ורבי אליעזר מחד לבין בית הלל וחכמים מאידך: בית שמאי ורבי אליעזר רואים את הגירושין כסיום מחויבויותיו של הבעל לאשתו שנהגה בפריצות. מכאן, שבית שמאי מונעים מן הבעל אפשרות לסיים את הנישואין מסיבות שאינן "דבר ערווה", ובכך הם מגינים על הנשים הצנועות. מאידך, בנסיבות של פריצות, יכול הבעל לסייג את הגירושין ולא לאפשר לאשה להנשא לכל מי שתרצה.

בית הלל וחכמים רואים את הגירושין כיציאת האשה מתחת יד בעלה. לכן, לשיטתם, גם במקרה של קטטה¹³ יש אפשרות להוציא את האשה מתחת יד הבעל, אלא שלא ניתן למנוע ממנה את החופש הגמור לבחור למי תנשא. בדרך מליצה ניתן לומר שלשיטת בית שמאי הגירושין הם בבחינת "ושלחה מביתו" ואילו לשיטת בית הלל הגירושין הם בבחינת "ויצאה מביתו".

מכאן ש"ב השורות שבגט מלמדות, כי עניינו של הגט הוא יציאת האשה מיד בעלה וחזרת האפשרות המלאה לידיה לבחור בכל מי שתרצה להקים איתו את ביתה, כשיטת ב"ה ודלא כב"ש.

ייתכן וההדגשה המיוחדת של היתר האשה לכל אדם מישראל יש בה מסר נוסף כנגד תווית שעלולה לדבוק בגרושה שאין ראוי לאדם הגון לשאתה. י"ב השורות קוראות ל"ב השבטים: בואו, קחו אשה זו והכניסוה לתוך ביתכם¹⁴.

חולקים ומבארים, שדווקא בערווה ממש יכול לגרש.

¹³ דעת בית הלל "אפילו הקדיחה את תבשילו" מתפרשת כחוסר התאמה קיצוני בין הבעל לאשתו עיין חידושי חת"ם סופר בסוגיא דלקמן.

¹⁴ כמובן שדברים אלו עומדים בניגוד גמור לדרשת הגמ' לקמן צ"ע שם למדנו: "והלכה והיתה לאיש אחר, הכתוב קראו אחר, לומר, שאין זה בן זוגו לראשון, זה הוציא רשעה מביתו וזה הכניס רשעה לתוך ביתו". אלא שהדעת נותנת שדרשה זו היא לדעת בית שמאי שמתירים גירושין רק במקרה של דבר ערוה.

ד. ביאור טעם ג' (ועמו טעמים ד'–ה'): כנגד י"ב שורות שבין החומשים**דברי התוס' והקושי בהם**

הטעם השלישי הוא טעמם של הגאונים המובא בשם בתוס', שי"ב השורות הם כנגד י"ב השורות החלקות שיש בין החומשים בראשית, שמות, ויקרא ובמדבר. בין כל חומש וחומש ישנן ארבע שורות חלקות שתפקידן להפריד בין חומש לחומש.

הקושי הפשוט, שגם התוס' שמו ליבם אליו הוא, מדוע לא הובא בחשבון הרווח שבין חומש במדבר לחומש דברים (יחד כל השורות המפרידות הן ט"ז שורות).

תוס' עצמם תירצו בזו הלשון:

והפסק שבין "וידבר" ל"משנה תורה" לא חשיב, שאינו אלא חוזר ושונה מה שלמעלה.

טעם זה לחלק בין משנה תורה לארבעת החומשים הראשונים, קשה, שהרי מצוות רבות ובכללן מצוות הגירושין עצמה נאמרו רק במשנה תורה. גם אם נסכים להנחה שעיקרו של ספר דברים הוא חזרה על המצוות שנזכרו בשאר ארבעת החומשים¹⁵, עדיין לא ברור מפני מה נגרע חלקן של השורות המפרידות בינו לבין ספר במדבר.

ראיית ג'ליוני הש"ס' לחלוקה בין ספר דברים לשאר הספרים ודחייתה

בנוגע לעצם החילוק בין מעמדו של ספר דברים לשאר החומשים, מובאות בספר ג'ליוני הש"ס (לר"י ענגיל) שתי דוגמאות בהן מתייחסים לספר דברים כנפרד משאר התורה. נדון באחת מהן.

הגמ' במסכת מגילה (ז ע"א) דנה בשאלה האם יש מקור בתורה המאפשר לכלול את מגילת אסתר בתוך כתבי הקודש. בהקשר זה מובאת ברייתא הדורשת את הפסוק "כְּתָב זֶאת זְכָרוֹן בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ" (שמות יז, יד):

"כְּתָב זֶאת" – מה שכתוב כאן (בסוף פרשת בשלח), "זְכָרוֹן" – מה שכתוב במשנה תורה (בסוף פרשת כי תצא), "בְּסֵפֶר" – מה שכתוב בנביאים (מלחמת שאול בספר שמואל), דברי רבי יהושע. רבי אלעזר המודעי אומר: "כְּתָב זֶאת" – מה שכתוב כאן ובמשנה תורה, "זְכָרוֹן" – מה שכתוב בנביאים, "בְּסֵפֶר" – מה שכתוב במגילה.

להבנת הגר"י ענגיל, נחלקו רבי יהושע ורבי אלעזר המודעי בשאלת מעמדו של ספר דברים: לדעת רבי יהושע, משנה תורה חשוב בפני עצמו ואינו בגדר חזרה על הראשונות, ולכן תיבת "זכרון" מתייחסת אל הכתוב בו. לעומת זאת, שיטת רבי

¹⁵ וכשיטת הר"י אברבנאל בהקדמת ספר דברים ולאורך פירושו לספר.

אלעזר המודעי היא כי משנה תורה אינו חשוב בפני עצמו, ועל כן הוא מונה אותו יחד עם הנזכר בספר שמות.

אולם, לאמיתו של דבר נראה, כי המחלוקת בין ר"א המודעי לרבי יהושע אינה קשורה כלל לדיון על מעמדו של ספר דברים בין החומשים. מסתבר יותר כי המחלוקת היא בביאור הפסוקים בספר דברים (בסוף פרשת כי תצא) המתייחסים למלחמת עמלק. לשיטת ר"א המודעי, פסוקי "זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עַמְלֵק" וכו' (דברים כה, יז-יט) מתייחסים למלחמת עמלק הראשונה, ועל כן אינם חשובים להימנות בפני עצמם, שהרי אינם אלא חזרה על המסופר כבר בספר שמות. לעומתו, רבי יהושע סובר כי פסוקים אלו מתייחסים למלחמת המעפילים, שם ירדו העמלקים עם הכנענים מן ההר והכו את ישראל עד ה'חֶרְמָה'. אם בפסוקי ספר דברים מדובר על מלחמה אחרת, מובן מפני מה הם ראויים להיחשב בפני עצמם¹⁶.

משדחינו את ראייתו של בעל גליוני הש"ס, אנו רשאים לחזור ולהקשות: מה נשתנה ספר דברים משאר הספרים, שהשורות הריקות הקודמות לו אינן נמנות לצורך ספירת שורות הגט?

יישובו של הר"א מענצל ושתי דרכים בהסבר מחלוקת התוס' והר"א מענצל

בחינושי אנשי שם על המרדכי, מובא יישובו המקורי של הר"א מענצל לשיטת הגאונים, וז"ל שם:

והר"ר אברהם מענצל כתב: כיון שבכל פרשה פתוחה צריך להניח שיטה, אין למנותה בשיטין שבין ספר לספר, דבלאו הכי צריך להניח שיעור פתוחה (וא"כ) יעלה לך לכל ספר ג' שיטין, הרי י"ב שיטין.

ביאור זה של הר"א מענצל טוען, כי כוונת הגאונים שהביאו התוס' היא, לחשב גם את ההפסק שבין במדבר לדברים, אלא שהפרש של ארבע שורות שיש בין חומש לחומש הוא למעשה הפרש של שלוש שורות, ושורה אחת נועדה בשביל יצירת פרשה פתוחה בין חומש לחומש, שקיימת בלאו הכי בין כל פרשיה ופרשיה שבתורה.

הסבר כה פשוט מעלה באופן טבעי את השאלה – מפני מה התוס' מיאנו בתירוצו והוצרכו להסבר הדחוק המחלק בין ספר דברים לשאר החומשים.

ניתן להסביר את מחלוקתם בשתי דרכים:

א. הדרך הראשונה (הובאה בהערותיו של רבי משה פיינשטיין בספרו דברות משה לפרקנו): היא לומר כי התוס' והר"א מענצל חולקים בשאלה האם ישנו דין להשאיר פרשה פתוחה

¹⁶ יש עוד להאריך הרבה בנדון, ויש בכלל זה מחלוקת בקיום מצווה זו מה עלינו לזכור. ועיין במאמר "עמלק" של מו"ר הר"י מדן בתוך ספר "דרך האבות".

בין חומש לחומש. הר"א מענצל סובר כמובן שכל תחילת חומש הוא למעשה פרשה פתוחה, ואילו התוס' סבורים כי מעולם לא נאמרה הלכה כזו להשאיר פרשה פתוחה בין חומש לחומש.

כראיה לשיטה תוס', שאין צורך להשאיר פרשה בין חומש לחומש מביא הגר"מ פיינשטיין את דברי הרמב"ם בהלכות ספר תורה (פרק ח), שם מונה הרמב"ם את כל הפרשיות הפתוחות והסתומות שבתורה ומתעלם מן הפרשיות הראשונות של כל ספר וספר. כך שלפי דברי הרמב"ם אין הלכה של פרשה פתוחה או סתומה בין חומש לחומש.

ישנה נפקא מינה בשאלה האם יש צורך להשאיר פרשה בין החומשים: הרמב"ם פוסק שהלכות הפרשיות הפתוחות והסתומות הם לעיכובא. דהיינו אם לא השאיר הסופר רווח כדי פרשה פתוחה או סתומה כל אחת במקומה הרי הספר פסול. לעומת זאת פסק הרמב"ם כי ההלכה של הפרדת ארבע שורות בין הספרים היא לכתחילה ולא לעיכובא¹⁷. ומכאן שבמקרה שלא הושארה שום פרשה בין חומש לחומש – לשיטת התוס' הספר יהיה כשר, ואילו לשיטת הר"א מענצל הספר יהיה פסול, שהרי לא הושארה פרשה.

הרשב"ץ בתשובותיו (ח"א סי' קעה) מפרש בדעת הרמב"ם כדעתו של הר"א מענצל (לפי ביאור הגר"מ פ בדרך זז) וזו לשונו:

מה שהצריכו חכמים להניח ד' שיטין בין חומש לחומש נראה ודאי דלמצוה בלחוד הוא ולא לעיכובא... ומיהו, היינו אם הוסיף ואם גרע, אבל אי לא שבק רווחא כלל נראה וודאי דמפסיל ס"ת בהכי דלא נפיק בין חומש לחומש מכללא דפרשיות דאם שינה צורתן מיפסיל ס"ת בהכי.

דבריו של הרשב"ץ מתיישבים על הלב, שהרי תפקידן של הפרשיות הוא להפריד בין ענין לענין והיאך יעלה על הדעת ששני חומשים יִפְתְּבוּ יחד ללא הפסקה¹⁸.

ב. ניתן לפרש את מחלוקתם של הר"א מענצל והתוס' בדרך נוספת. יתכן שכולם מודים כי יש צורך בפרשה בין חומש לחומש, אלא שהר"א מענצל סבור כי אין די בשורות המפסיקות בין חומש לחומש ויש צורך להקדיש שורה מיוחדת לפרשה המפסקת. לעומתו, התוס' סבורים כי השורות המפסיקות יכולות לשמש לשתי

¹⁷ הסיבה הפשוטה היא שאינה מהלכה למשה מסיני. כשיטת הרמב"ם בענין זה נראית גם שיטת רש"י במסכת בבא בתרא (יג ע"ב, ד"ה "ה"ג וכן בין כל נביא ונביא"), הסובר כי במקרה שסיים חומש בסוף העמוד אינו צריך להשאיר ד' שורות והוא יכול להתחיל לכתוב את החומש הבא בראש העמוד. דווקא תוס' בבבא בתרא (שם, ד"ה "ומסיים") סבורים שד' שורות הם חיוב מהלכה למשה מסיני כמו הפרשיות.
¹⁸ ועיין עוד בתשובת בנו של הנודע ביהודה (מובאת בנו"ב יורה דעה, מהדרו"ת סימן קעט), ויש להעיר בדבריו, וצ"ע.

המטרות גם יחד: הפסקה בין החומשים מחד ויצירת פרשה פתוחה לתחילת החומש הבא מאידך.

בנושא זה, שיטת התוס' היא כה מתקבלת על הדעת, עד שדברי הר"א מענצל נראים תמוהים ביותר. לכאורה אין סברא לומר שהשורות המפסיקות בלאו הכי, ישמשו גם כיצירת פרשה פתוחה.

ניתן אולי לפרש כי הר"א מענצל סבור ששלוש השורות הראשונות (מתוך הארבע) משמשות כסוף החומש הקודם¹⁹, ורק לאחריהן אפשר להניח שורה ריקה ליצירת פרשה. ישנו גם הגיון בהפסקה בת שלוש שורות, שלש הוא מספר היוצר הבדלה כמו הלכות לבוד שם שלשה טפחים משמשים הפרדה. המספר ארבע לעומת זאת אין לו הגיון בהקשר זה.

ביאור חדש בשיטת הגאונים

אנו מבקשים להציע ביאור חדש בשיטת הגאונים, על פי תפיסת התוס', שהשורות אליהם מתייחס הגט הם י"ב השורות המפסיקות בין ארבעת החומשים הראשונים בלבד.

ביאורנו מתבסס גם על שני הטעמים הנוספים למספר י"ב השורות שהוזכרו בתחילת מאמרנו:

טעם ד' (הג"ה בסדר הגט): החיבור בין ישראל לקב"ה בא לידי ביטוי בתורה, והתורה נכרתת עם י"ב שבטים על י"ב מצבות, וע"כ גם הגירושין נעשים בי"ב שורות.

טעם ה' (סדר הגט להר"י מרגליות): הגט נקרא "ספר", והוא בדוגמת מה שנאמר "זה ספר תולדות אדם" – ז"ה בגימטריה י"ב.

נקדים ונבאר את משמעות הפסוק "זה ספר תולדות אדם", ומתוכה יתבארו דברי הגאונים ומשמעותם העמוקה.

הביטוי "זה ספר תולדות אדם" משמש ככותרת לתורה כולה²⁰. אליבא דפסוק זה התורה כולה משמשת כספר המלמד את תולדותיו של המין האנושי²¹.

ספר תולדות האדם פותח בתיאור בריאת האדם ומספר את השתלשלות הדורות עם מעשה המבול ודור הפלגה. משם ממשיך ספר תולדות האדם לעסוק בתולדות מבחר ה'אדם', אברהם אבינו – האדם הגדול בענקים. ממשיך הוא ספר התולדות לעסוק

¹⁹ מעין הלכת לבוד שכל שלשה הסמוכים לדבר נחשבים כמותו.

²⁰ זו לשונו של הרמב"ן בפירושו לפסוק זה: "ולפי דעתי ירמוז לכל התורה כי כל התורה כולה ספר תולדות אדם, על כן אמר בכאן 'ספר' ולא אמר 'ואלה תולדות אדם' כאשר יאמר בשאר מקומות".

²¹ המין האנושי בכלל, ועם ישראל בפרט, שנאמר "אָדָם אֶתֶם" (יחזקאל לד, לא), ודרשו (ב"מ קיד ע"ב ועוד): "אתם קרויין אדם, ואין נכרים קרויין אדם".

בתולדות אברהם שהלך לארץ ישראל בציווי הקב"ה, ובמה שאירע לבניו²² שירדו מן הארץ. מוסיף הספר ומבאר את קורותם ומסעיהם במדבר, עד חזרתם לשערי אותה הארץ שעזבו.

ספר תולדות אדם מסתיים, לפי דרכנו, עם סיומו של ספר במדבר. ספר דברים אינו משמש המשך ל'ספר תולדות אדם', בשל שתי סיבות.

האחת: עיקרו של ספר דברים הוא נאומי משה בטרם פרידתו מהעם. אין בו בספר דברים שום התפתחות מבחינת 'תולדות ישראל'.

והשנייה: ספר דברים נכתב על ידי משה, בשונה מארבעת החומשים שנכתבו על ידי הקב"ה²³.

ספר דברים מכונה, גם בתורה וגם בנביאים, בשמות שונים משאר חומשי התורה. שם אחד הוא: "ספר משנה תורה"²⁴, וחבירו: "ספר משה"²⁵.

ולענייננו: "ספר תולדות אדם", שהוא תולדות מין האדם, מתחיל כמובן בעובדה כי המין האנושי מורכב מזוג: זכר ונקבה וכך קראנו שם (בראשית פרק ה):

(א) זָה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם, בְּדָמוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ:
(ב) זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶכְךָ אֱתֵם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָם.

הזוגיות האנושית היא דוגמה לזוגיות אחרת ועליונה, הזוגיות שבין הקב"ה לכנסת ישראל (הבאה לידי ביטוי במשלי הנביאים ובשיר השירים). המציאות הראויה לאדם היא זוגיות ועל כך מבוססת התורה כולה. מסתבר שלזאת כיוון בן עזאי במחלוקתו המפורסמת עם רבי עקיבא:

"וְאֵתְּהֵבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח) – רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה, בן עזאי אומר זה ספר תולדות אדם, זה כלל גדול מזה²⁶.

²² ישראל דווקא קרויים אדם כפי דרשת חכמים 'אתם קרויים אדם ואין אוה"ע קרויים אדם.

²³ נושא זה דורש הרחבה אך קצרה יריעתנו מלעסוק בו כאן.

²⁴ כלשון הפסוק 'וַיִּכְתֹּב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר' (דברים יז, יח).

²⁵ הביטוי 'ספר משה' מופיע 4 פעמים במקרא וכולם מתייחסים לענ"ד לספר דברים ואלו הן ההופעות: א. עזרא ו, יח: "וַיִּקְרְאוּ כְהֻנָּא בְּפִלְגֵתְהוֹן וְלִנְיָא בְּמַחְלֵקְתְהוֹן עַל עֵבִידַת אֱלֹהָא דִּי בִירוּשָׁלַם כְּכֹתֵב סֵפֶר מִשְׁה", ומקורו בספר דברים (יח, ח) שם נאמר: "חֲלֵק כְּחֵלֶק יֵאָכְלוּ לְבַד מִמִּפְרֵיו עַל הָאֲבוֹת", ומשם למדנו על חלוקת המשמרות. ב. נחמיה יג, א: "בְּיוֹם הַהוּא נִקְרָא בְּסֵפֶר מִשְׁה בְּאֶזְנֵי הָעָם וְנִמְצָא פְתוּב בּוֹ אֲשֶׁר לֹא יָבֹא עִמָּנִי וּמֵאֲבִי בְּקֵהֶל הָאֱלֹהִים עַד עוֹלָם" – מקורו פשוט בפרשת כי תצא. ג. דברי הימים ב' כה, ד: "וְאֵת בְּנֵיהֶם לֹא חִמִּית כִּי כְּפֹתוּב בְּתוֹרָה בְּסֵפֶר מִשְׁה אֲשֶׁר צָנָה ה' לְאֹמֵר לֹא יִמּוּתוּ אֲבוֹת עַל בְּנֵים וּבְנֵים לֹא יִמּוּתוּ עַל אֲבוֹת כִּי אִישׁ בְּחֻטְאוֹ יִמּוּתוּ" – גם זהו מקרא שלם בדברים (כד, טז). ד. דברי הימים ב' לה, יב: "וַיִּסְרִי הָעֵלֶה לְחַתְּמָם לְמַפְלְגוֹת לְבֵית אֲבוֹת לְבְנֵי הָעָם לְהַקְרִיב לָהֶן כְּפֹתוּב בְּסֵפֶר מִשְׁה וְכֵן לְבָקֶר" – גם כאן כבמקור א', ההתייחסות היא לחלוקה למשמרות וחלוקת העור והבשר, ודלא כפירושו המקובל שם.

²⁶ ספרא לפרשת קדושים וירושלמי נדרים (פ"ט ה"ד). ויש לכוון את הדברים כלפי חיייהם האישיים של רבי עקיבא ובן עזאי חתנו שהקדישו את חייהם לתורה על 'חשבון' הזוגיות שלהם (כמבואר בכתובות סג

רבי עקיבא לימד לתלמידיו שאהבת הרע היא יסוד גדול בתורה. ואפשר שנתכוון רבי עקיבא לאהבת האדם את אשתו כציווי חכמים 'שיהא אוהב אותה כגופו'²⁷. בן עזאי בא ללמד, שמתחילת היצירה נתיסד העולם על מבנה של זכר ונקבה וכל התורה כולה עומדת על פסוק משמעותי זה שפותח את 'זה ספר תולדות אדם'. נמצאנו אומרים: בין לרבי עקיבא ובין לבן עזאי, מצוות הנישואין והאהבה השוררת בהם הינם כלל גדול בתורה. אשר על כן, חייב כל אדם לשאת אשה ולאהוב אותה כגופו, מתוך ההבנה שהיא והוא חד הם – 'ויקרא את שם אדם'.

אם ננקוט כשיטת בן עזאי, שהפסוק "זה ספר תולדות אדם – זכר ונקבה בראם" הוא היסוד הגדול שעליו נשענת התורה וההיסטוריה האנושית, נוכל להבין גם את משמעותן של י"ב השורות המדוברות.

נראה, כי חכמים שתיקנו י"ב שורות בגט, רצו ללמד לישראל לימוד גדול. מי שמבקש לפרק את הזוגיות, שהיא יסודה של המציאות, לא בעצמו בלבד הוא נוגע ולא רק בבת זוגו הוא פוגע. הפגיעה העמוקה של מעשהו היא פגיעה ביסודו של "ספר תולדות אדם", בתורה הקדושה הוא מבקש לחבל.

כביכול, אומרים לו חכמים לאדם זה: אם מבקש אתה לפרק את נישואיך, התכבד וקרע את "ספר תולדות אדם" לחלקים. על הקלף שיוותר בידך תוכל לכתוב את ספר הכריתות. אין שני הספרים הללו יכולים להתקיים זה בצד זה. י"ב שורות ריקות יש בו בספר תולדות אדם, ורק לכשיקרע יוכל הגט להיכתב עליהן.

יחשוב האדם על משמעות מעשיו ואולי ישקול מחדש את קיומה של הברית בינו לבין אשת נעוריו, ברית המיוסדת על הברית שבין הקב"ה לעמו והיא יסוד קיומה של התורה כולה – אין לך כלל גדול מ"זה".

ע"א שכתו של רבי עקיבא נהגה בכך עזאי באותה הדרך). לדרכנו רבי עקיבא וכן עזאי באו להוציא מדעתם של טועים שפרישתם מנשותיהם באה על רקע של ניתוק רגשי חלילה, או על רקע של זלזול בבנין המשפחה בישראל.

²⁷ האיש והאשה נקראים בלשונה של אחת מברכות הנישואין "רעים האהובים", ביטוי זה אין לו מקור אחר במקרא מלבד הפסוק 'נְאֻהֶבֶת לְהֵצֵךְ כְּמוֹךְ'. ועוד דרשו חכמים בר"פ שני דקידושין (מא ע"א): "אסור לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה שנאמר 'נְאֻהֶבֶת לְהֵצֵךְ כְּמוֹךְ'".